

De landgenoten van Vermeer*

Als de Europese Unie meer aan haar eigen identiteit beantwoordt, ondersteunt zij de Nederlandse identiteit. Open grenzen hebben de Nederlandse identiteit in de geschiedenis juist gevormd en niet geschaad. Dat kan zo blijven mits de politiek niet afbreekt wat in generaties is opgebouwd: een samenleving van betrokken mensen, een *civil society*.

Wat een prachtig 'door-kijkje' op de Nederlandse identiteit hebben wij het afgelopen voorjaar gehad met de grote Vermeertentoonstelling, die dagelijks een bomvol Mauritshuis trok. Als weinig anderen wist Johannes Vermeer uit te beelden wat 'typisch Nederlands' is. De zorgzaamheid van het 'melkmeisje', de welwillende hemel boven 'het gezicht op Delft', 'de kaartenmaker' die droomt van verre werelden, het eerbetoen aan het stadsleven en aan de 'betrokken' samenleving. En dat alles in een bijzondere betovering van licht; alsof de Lieve Heer zag dat het zo goed was. Zo schilderde Vermeer zijn land.

De tentoonstelling trok maar liefst 430.000 bezoekers. Ook buitenlanders werden aangetrokken door Vermeer. Hij drukte iets uit wat in zijn tijd belangrijk was. Hij raakte iets wat

ook nu nog aanspreekt. Zo Nederlands als hij was, en zo tijdbepaald zijn werk, toch verbeelde hij waarden, die, om met de vroegere voorzitter van de Europese Commissie Jacques Delors te spreken, tot het hart van Europa behoren. De waarden van de burgermaatschappij, de *civil society*.

Spreken over Nederlandse identiteit is spreken over Europa, is spreken over het 'buitenland'. Zonder het ander is het één niet denkbaar. Het 'buitenland' beïnvloedt de Nederlandse identiteit. Op zichzelf is dat niets nieuws. Maar is het 'buitenland' ook bedreigend? Die vraag trekt deze tijd de nodige aandacht.

Zijn de kenmerken van de algemene Europese identiteit anders dan, ja zelfs bedreigend voor, de Nederlandse? Of vullen beide elkaar aan; Nederland

Drs. E. Heerma

* Deze rede werd op 2 september 1996 uitgesproken ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar aan de Universiteit Twente.

en Europa? Die vraag wil ik bespreken. Maar laat ik eerst op zoek gaan naar de kern, het wezen, van de Nederlandse identiteit. Waar staan wij voor in Nederland?

Nederlandse identiteit

Wat is identiteit? Er zijn verschillende invalshoeken mogelijk om identiteit te bepalen. Zoals etnische afstamming. Nederland is één van de weinige landen in Europa die zijn naam niet ontleent aan een 'oervolk' dat zijn karaktereigenschappen door de eeuwen heen zou hebben doorgegeven. Zoals de Franken in Frankrijk, de Angelen in Engeland, de Noren in Noorwegen of de Serviërs in Servië. De naam 'Nederland' is veel bescheidener en verwijst alleen maar naar de grond waar wij op wonen: de lage landen. Friezen, Franken en Saksen, Hugenoten, Westfalen, Surinamers en Turken: iedere burger van dit lage land, ongeacht zijn etnische afstamming, is Nederlander. Laten we dat maar zo houden. Etnische afstamming is geen instrument waarmee de Nederlandse identiteit bepaald kan worden.

Taal is een veel aangehaald kenmerk van identiteit. Met behulp van taal uiteten mensen zich in hun relatie tot anderen. Taal draagt bij tot samenhang tussen groepen mensen en leidt evenzo tot onderscheid ten opzichte van anderen. Toch is taal niet een exclusieve factor die Nederland van andere landen onderscheidt. Denk maar aan Vlaanderen, waar dezelfde taal gesproken wordt. Taal is een communicatiemiddel. Het gaat erom welke boodschap er in taal wordt doorgegeven.

Met cultuur, met gemeenschappelijke historische ervaringen, met het patroon van waarden en normen die door geloof en levensbeschouwing zijn mee-

gegeven komen we al dichter in de buurt van de invalshoek die ik wil hanteren. Identiteit wordt bepaald door de waarden die een gemeenschap van mensen met elkaar wil delen, wil doorgeven en wil uitdrukken in de omgang met zichzelf en haar omgeving. Dat kan in allerlei gemeenschappen en groepen, ook in het staatkundige verband dat in de Nederlanden tot stand is gekomen.

De dynastieke ambities van het Huis van Bourgondië brachten de lage landen bij elkaar, zo beschrijft de historicus Johan Huizinga het proces van de Nederlandse natievorming. Aan het eind van de Middeleeuwen was het een conglomeraat van graafschappen, heerlijkheden en hertogdommen in de uitloeken van de Duitse en Franse rijken. Alle waren zij sterk gehecht aan hun rechten en vrijheden. Voor de hertog van Brabant bijvoorbeeld aan zijn bestuur kon beginnen, moest hij bij zijn 'blijde inkomsten' publiekelijk verklaren de bestaande rechten en vrijheden te zullen respecteren. In de strijd tegen de politieke en godsdienstige onderdrukking door de Spaanse koning bleven de Noordelijke Nederlanden over. De taal en de stedelijke cultuur van Holland gingen de nieuwe Republiek domineren. Op die manier ontstond de staatkundige vorm waarin het latere Nederland gegoten werd.

Maar nu de inhoud. Want om de vorm alleen was het in die strijd niet te doen. Twee motieven keren telkens terug, zonder welke de Nederlandse identiteit niet te begrijpen is: vrijheid en geloof. De wapenspreuken van de Nederlandse opstand waren: *'Haec libertatis ergo'* en *'Haec religionis ergo'*. Dit omwille van de vrijheid: Al die lage landjes, die steden, die ambachtslieden, handelaren en re-

genten waren aan hun rechten, gebruiken en vrijheden gehecht. Centrale macht werd sterk gewantrouwd. Voor er van een eenheidsstaat sprake zou zijn, waren eeuwen van ontwikkeling nodig. Dit omwille van het geloof: Onder de hoge hemel boven het lage land was er al heel wat oude en moderne devotie gegroeid. Het lage land was trouwens het eerst door monniken aan het water onttrokken. Het bleek een vruchtbare bodem voor de nieuwe impulsen van de reformatie. De gedachte vatte post dat Nederland een christelijke natie was in protestantse zin.

Maar in het land van Vermeer ging dat altijd samen met gehechtheid aan vrijheid. Katholieken, joden en andere religieuze minderheden werden in het openbare leven weliswaar achtergesteld, maar hun persoonlijke gewetensvrijheid werd geduld. Zo konden religieuze minderheden in huiskamers en op zolders hun geloof volhouden en doorgeven. Hun hang naar vrijheid werd er niet minder om. In die situatie van achterstelling won onder katholieken de waardering voor het vrijheidsbeginsel en de verwerping van de theocratie terrein. Alle religieuze minderheden leerden dat zij de staat niet mochten gebruiken om te overheersen, maar dat zij elkaar moesten respecteren en tolereren. De formele erkenning van de scheiding van kerk en staat in 1795 was voor de meesten een opluchting. Het besef drong door dat de Nederlandse identiteit meer omvatte dan reformatie en regenten alleen. Steeds meer nieuwe minderheden zouden zich een plek onder de zon verwerven en elkaar leren aanvaarden.

Zoals de historicus L.J. Rogier beschreef, groeide op die basis de overtuiging van een kerk-zijn zonder staat, een houding van, wat hij noemde 'pariteit':

gelijke behandeling voor alle kerkgenootschappen en levensbeschouwingen. Nederland was, aldus Rogier, een 'proeftuin der pariteit'. De financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs is dan ook een bevestiging van een diepgewortelde karaktertrek in de Nederlandse samenleving.

Kerk-zijn zonder staat werd een houding die op meer terreinen toepassing kreeg. Niet voor alles was de staat nodig. Voor de verheffing van de werknemer voelde de vakbeweging zich verantwoordelijk. De agrarische wereld wist zich uitstekend te bundelen ter verdediging van haar belangen. De zorg werd georganiseerd in private instellingen. Gemeenschapszin werd in tal van maatschappelijke verbanden in praktijk gebracht.

Zo groeide de Nederlandse identiteit. Geloof en vrijheid werden aangevuld met pariteit. De waarden van vrijheid en geloof gaven zin aan de staatkundige eenheid van Nederland, pariteit was het instrument waarmee beide afgewogen konden worden, gemeenschapszin werd beleefd in maatschappelijke verbanden. Het was een groeiproces. Geloof werd verbreed tot levensbeschouwing, tot een hele baaierd aan manieren om waarden te beleven. Vrijheid, geloof en levensbeschouwing, pariteit ofwel gelijke behandeling, gemeenschapszin, geleidelijk zijn deze elementen tot de kern van de Nederlandse identiteit gaan behoren.

Buitenlandse beïnvloeding

Zonder 'buitenland' was die identiteit niet denkbaar geweest. Gehechtheid aan vrijheid, geloof, verlichting; het zijn alle impulsen die in heel Europa gevoeld worden. Het unieke karakter van de Nederlandse identiteit is het

resultaat van de bijzondere wijze waarop de onderlinge verhouding tussen die verschillende impulsen hier heeft uitgepakt. De lage landen vormen een knooppunt van wegen en wateren. Zij nodigen uit tot verkenning en ontmoeting. Zij roepen op tot waardering voor andere culturen, tot ontvankelijkheid voor nieuwe ideeën, ook van buiten en tot gastvrijheid voor mensen die hier omwille van hun vrijheid of geloof een veilig heenkomen vonden. Dat gaf en geeft verrijking, maar ook sociale problemen. Over de lange termijn heeft de verrijking altijd de doorslag gegeven. En andersom: het gevoel voor nationale identiteit is hier zwak ontwikkeld. Er is in Nederland enige omzichtigheid nodig om het thema aan te snijden. Terecht. Nederland is geen *'selbstbewußte Nation'*.

Tot zover is het 'buitenland' niet bedreigend. Blijft dat zo, als de grenzen meer dan voorheen hun scheidende werking verliezen? Het verhaal is zo langzamerhand bekend. Steeds meer internationaal verkeer ontsnapt aan de invloed van nationale regeringen. Moderne communicatiemiddelen maken razendsnel en goedkoop contact met verre gesprekspartners mogelijk. Grote ondernemingen opereren op een wereldmarkt. Open grenzen zijn op zichzelf vertrouwde ontwikkelingen in een samenleving als de Nederlandse. Niet voor niets staat er al een wereldbol in het kantoor van de kaartenmaker van Vermeer. Grotere onderlinge verwevenheid en intenser verkeer tussen samenlevingen mag gerust worden toegejuicht als een bijdrage aan een vreedzamer wereld. Betrokkenheid vanuit de samenleving hier met medemensen elders, via Amnesty International, Artsen zonder Grenzen of via de medefinancieringsor-

ganisaties is een groot goed. Open grenzen maken dergelijke activiteiten alleen maar beter mogelijk.

Zorgen baart het verschijnsel dat het voor nationaal opererende overheden steeds moeilijker is om sociale of ecologische maatstaven in stand te houden. Laat staan op te schroeven. Hoge maatstaven zijn voor bedrijven, die zich gemakkelijk naar elders verplaatsen negatieve vestigingsfactoren. Dat heeft invloed op zekerheden als welvaart, werkgelegenheid en sociale stabiliteit. Zijn open grenzen een belemmering voor traditionele methoden van oorlogvoering en onderdrukking, in de plaats daarvan komen andere, 'informele', vormen van geweld en onderdrukking op. Denk aan de internationale georganiseerde misdaad, mensenhandel, de smokkel in wapens, of terrorisme. Ook milieuvuiling houdt niet op bij de landsgrenzen.

En laten we wel wezen: Nederland speelt daar ook een rol in. Op het permissieve beleid ten aanzien van softdrugs komen buitenlanders af, die hier hun grammetjes komen kopen. De kwalificatie *'Narco-flat'* is natuurlijk zwaar overtrokken. Maar er worden wel zoveel drugstoeristen aangetrokken, dat onze buurlanden de Nederlandse identiteit op dit punt niet als een aanbeveling ervaren. Iedere kinderpornofilm die hier geproduceerd wordt, iedere vrouw die hier voor de prostitutie geëxploiteerd wordt, is een aantasting van de waarde, van de vrijheid, van de slachtoffers. Het is een aantasting van de Nederlandse identiteit. Onze balans tussen vrijheidszin en waarden die in geloof en levensbeschouwing grondvest zijn is dan niet meer afgewogen te noemen.

Geldt dat proces van afnemende bete-

kenis van staatsgrenzen al wereldwijd, des te sterker is er sprake van binnen de EU. Veel heeft dat te maken met de beperkte opzet van de Europese integratie tot nu toe: de totstandkoming van de vrije binnenmarkt. Dat betreft het deel van de Europese eenwording dat gericht is op het slechten van de belemmeringen op vrij verkeer van goederen, kapitaal, diensten en personen. Dat

doel, met een aanwijsbaar economische ondertoon, is praktisch bereikt. Daarin is Europa ook goed geweest, zo blijkt uit een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid:

“Wezenlijk voor het functioneren van de EU is niet een actief, positief gemeenschappelijk optreden, maar het vermogen om belemmeringen door lidstaten te beheersen en te beperken.”

Bin dat een dergelijke karakter van de Europese integratie heeft Michel Albert in zijn werk ‘Kapitalisme contra kapitalisme’ de nodige kritische kanttekeningen geplaatst. Europa ‘92 wordt gewoon een liberale markt, schreef hij, een verregaande integratie van de handel met veel te weinig politieke controle. Hierin wordt zelfs Amerika overtroffen, aldus Albert. En dat, terwijl de nationale regeringen afzonderlijk niet meer in staat zijn sociale correcties aan te brengen om het kapitalisme van de EU binnen de perken te houden.

Niet verwonderlijk is het dat zich enige zorg begint af te tekenen. Het vertrouwen van de burgers in de effectiviteit van het optreden van hun regeringen is afgenomen. Tegelijk ontstaat tegen verregaande integratie in Europees ver-

band achterdocht. Gevoelens van onzekerheid, onmacht en gebrek aan oriëntatie zijn de reactie op de negatieve kanten van een wereld zonder grenzen. Er is zorg over behoud van werk, over onbeheersbare criminaliteit, over het milieu, over migratiestromen. In die onzekere en onduidelijke internationale situatie zoeken mensen houvast. Mensen houden behoefte aan gebor-

Vrijheid, geloof en levensbeschouwing, pariteit en gemeenschapszin zijn wezenlijke waarden die de Nederlandse identiteit zijn gaan kenmerken.

genheid. Aan een thuisbasis vanwaaruit zij tot inzet in de samenleving komen. Het is de vraag waar zij dat houvast vinden. Velen zoeken hun toevlucht in afkeer van de bedreigende wereld, in religieus fundamentalisme, in nationalisme. Het nieuwe nationalisme is meer dan een verzet tegen de verdergaande Europese integratie; het is de uiting van een nostalgische zoektocht naar zekerheid, door

de scheidende werking van staatsgrenzen en nationale soevereiniteit tot een politiek programma te verklaren.

Echter, nationale soevereiniteit heeft in de praktijk allang niet meer de betekenis die er in de theorie aan werd toegekend. Ik verwijs in dit verband naar de rede van professor Hirsch Ballin bij zijn aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Brabant. Hirsch Ballin liet zien dat het concept van de soevereine nationale staat gerelativiseerd moet worden. De zin van de soevereiniteit van staten was gelegen in hun vermogen de menselijke waardigheid te beschermen. Als gevolg van de internationalisering kan ook de staat de burgers nog maar gedeeltelijk die bescherming bieden. Aldus Hirsch Ballin, die nationale soevereiniteit dan

ook veeleer ziet als een opdracht aan de staat dan als een eenmalige verworvenheid. Het gaat om de inhoud en niet om de vorm, zo voeg ik toe.

Innerlijke weerbaarheid

Uiterlijke vormen als grenzen en nationale soevereiniteit zijn niet meer te gebruiken om een staat af te schermten tegen negatieve invloeden van buiten. Zorg om Nederlandse identiteit moet zich niet concentreren op de vorm. Mij is het om de inhoud te doen. En als wij praten over het gevaar van aantasting van de inhoudelijke kwaliteit van de Nederlandse identiteit moeten we vaststellen dat de dreiging niet zozeer van buitenaf, als wel van binnenuit komt. Oud-minister van Buitenlandse Zaken Peter Kooijmans ziet het als een wereldwijd verschijnsel, dat hij aanduidt met de term 'gebrek aan innerlijke weerbaarheid'. In een paper ten behoeve van de discussie in het CDA over de herijking van het buitenlands beleid schreef hij: "Ten onrechte hebben wij gedacht dat de grootste bedreiging uitging van de confrontatie van de koude oorlog en wellicht was dat tot op zekere hoogte waar voor de afgelopen decennia. Een minstens even grote dreiging lijkt uit te gaan van het gebrek aan innerlijke weerbaarheid van grote groepen landen. Duidelijker dan ooit is dat miskenning van mensenrechten, het ontbreken van sterke maatschappelijke kaders, onrechtvaardige verdeling van macht en inkomen, evenzovele factoren zijn die leiden tot ontworteling van nationale samenlevingen."

Gebrek aan innerlijke weerbaarheid is ook de fundamentele dreiging waar de landen in Europa voor staan. Innerlijke weerbaarheid tegen de verleidingen van economische welvaart ten koste van so-

ciale en ecologische waarden; innerlijke weerbaarheid tegen de verleidingen van wantrouwen ten opzichte van de politiek; innerlijke weerbaarheid tegen de verlokkingen van de schijnzekerheid van nationalisme ten koste van vrede en democratie. Wij hebben onlangs als CDA een goed gesprek gehad met de Raad van Kerken. Zij werken mee aan de voorbereiding van een tweede grote oecumenische samenkomst in 1997 in Oostenrijk. In de werktekst ter voorbereiding van die assemblee schrijven de Europese kerken: "Achter veel conflicten en achter de structuren van een onverzocht naast en tegenover elkaar staan, liggen crises in de geestelijke oriëntatie en culturele identiteit verborgen. In veel landen van Europa is het terugwinnen of het verstevigen van een algemeen erkend kader van waarden en richtlijnen dringend nodig."

Vrijheid, geloof en levensbeschouwing, pariteit en gemeenschapszin heb ik genoemd als wezenlijke waarden die de inhoud van de Nederlandse identiteit zijn gaan kenmerken. Kan de politiek die identiteit beschermen in een Europa zonder grenzen? Nogmaals, het gaat niet om de uiterlijke vorm, de grenzen, ouderwetse opvattingen over de nationale soevereiniteit. Het is mij te doen om de innerlijke kracht van de waarden die aan de Nederlandse identiteit ten grondslag liggen. De politiek kan die identiteit niet bij wet in het leven roepen, niet voor altijd vastleggen en niet aan de samenleving opdringen. De politiek kan wel de voorwaarden scheppen, ruimte bieden, de ramen openzetten en zorgen dat die ramen open blijven. De voorwaarden scheppen voor een samenleving waarin vrijheid de mogelijkheid biedt tot verantwoordelijkheid; waarin geloof en levensbe-

schouwing kunnen doorwerken, waarin alle stromingen en richtingen kunnen rekenen op publieke erkenning. De voorwaarden scheppen voor een betrokken samenleving. Een *civil society*.

Civil society

Onlangs bracht het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA een rapport uit over dat onderwerp, getiteld: 'Waarheid en waardigheid; civil society en samenwerking in Europa.' Het begrip *civil society* berust op de erkenning van het belang van gemeenschappen en organisaties waarin mensen leven. Van gezin tot buurtvereniging, tot onderneming, tot zorginstelling. Dat zijn de kweekscholen van verantwoordelijkheid van mensen voor elkaar. Juist hier gaat het om de beleving van waarden. Mensen hebben een boodschap aan waarden. Hebben de behoefte om ergens bij te horen. Waarden en saamhorigheid komen uit de samenleving zelf voort.

Verbanden en organisaties maken de betrokken samenleving: gezinnen, buurtverenigingen, sportclubs, kerken, ouderenbonden, mensenrechtenorganisaties, en, inderdaad, ook de Nederlanders die samen een natie vormen met de identiteit die haar kenmerk is. Zij is een belangrijk verband, maar niet het enige. De Nederlandse identiteit is niet de enige identiteit van mensen. Mensen hebben verschillende loyaliteiten, variërend van het lidmaatschap van het gezin, tot en met het burgerschap van de staat. Tot en met het burgerschap van de EU. Die lidmaatschappen en loyaliteiten sluiten elkaar niet uit, maar versterken elkaar. Door de betrokkenheid met en de geborgenheid van mensen in verschillende verbanden ontstaat samenhang in de samenleving. Het één versterkt het ander. Geen één

hoort aanspraak te maken op de exclusieve trouw van de aanhang.

De opbouw van een dergelijke 'betrokken' samenleving is het werk van generaties. Voor de afbraak zijn enkele jaren van paars beleid voldoende: schaalvergroting in het onderwijs, commercialisering in de zorg, de vierentwintig uren economie, de ontkenning van het belang van waarden in maatschappelijk engagement. Uit de kenmerken van de Nederlandse identiteit neemt paars vooral het vrijheidselement als richtsnoer. Geloof en levensbeschouwing en de pariteit worden in het beste geval genegeerd. Openlijke verwerping komt nauwelijks voor, maar de gevolgen hoeven er niet minder ingrijpend om te zijn. Niet alleen het 'buitenland' hoeft een bedreiging te zijn voor de inhoud van de Nederlandse identiteit. Ondermijning van de innerlijke kracht van de Nederlandse samenleving kan net zo goed van binnenuit komen.

Ook het debat over het behoud van de Nederlandse identiteit in Europa is momenteel nogal paars getint. Het eerste wat opvalt is de sterke neiging om vrij baan te geven aan de markt. Weg met alle belemmeringen in Nederland, in Europa en in de wereldeconomie. Tegelijk groeit het besef dat daarmee niet alles gezegd is. Zo werd er binnen de VVD zowaar gepleit voor de ontwikkeling van een publieke moraal. Collega Bolkestein stelde zelfs dat christelijke waarden nodig zijn om de samenleving bijeen te houden. Kennelijk is nationaal besef zonder christelijke waarden zinloos. Waardeloos. Daar was ik eigenlijk al wat langer van overtuigd. Mij moet – in alle bescheidenheid uiteraard – toch van het hart dat waarden nooit als politiek instrument

aan de samenleving opgelegd kunnen worden. Waarden moeten uit de mensen zelf komen. Moeten van onderop, in de dagelijkse praktijk, groeien en beleefd worden. Waarden zijn een produkt van innerlijke overtuiging en nooit van politieke, laat staan van electorale, overwegingen.

Overigens moest de Partijraad van de VVD er niets van hebben, van dat pleidooi voor het bevorderen van een publieke moraal. Tekenend was de uitspraak tijdens die Partijraad eind juni: "Als u nog één keer moraliseren zegt, gaat u hier met pek en veren de deur uit." Namens wie spreekt collega Bolkestein dan, wanneer hij waarden onmisbaar noemt voor de maatschappelijke samenhang? Kennelijk niet namens zijn eigen partij. Al heb ik hem nog niet met pek en veren zien rondlopen.

Als het al nodig is om correcties aan te brengen op de werking van de markt is het bij de liberalen – de dominante stroming binnen paars – toch maar weer de – nationale – overheid die de voornaamste kaders van bescherming en geborgenheid moet bieden. Uit de studie 'Nationaal belang; Over de bruikbaarheid van het begrip voor een liberaal buitenlands beleid' van het wetenschappelijk bureau van de VVD blijkt dat liberalen de nationale staat als voornaamste richtpunt zien voor de Nederlandse individuen. Het nogal simplistische beeld wordt gegeven van een wereldgemeenschap die is opgebouwd uit staten, bevolkt door individuen die binnen hetzelfde politieke verband wensen samen te leven. Dat sluit min of meer aan bij de

bijdrage van NRC-Handelsblad columnist Paul Scheffer aan de bundel 'Het nut van Nederland'. Deze legt een nauwe relatie tussen verzorgingsstaat, sociale integratie en de nationale identiteit. Hij waarschuwt tegen het verder onder druk zetten van de historisch gegroeide band tussen democratie in Nederland en nationale identiteit. Dergelijke overwegingen doen het kennelijk goed in 'paars' Nederland.

En als het dan toch gaat om nationaal belang, om de toekomstkansen van Nederland, dan denk ik al snel aan investeren in jonge mensen; investeren in kennis. Uit onderzoek blijkt dat de studentenaantallen sterk dalen, met 11 % maar liefst het afgelopen studiejaar. Zonder dat dat in demografisch opzicht verklaard kan worden. Uitgere-

**De opbouw van een
'betrokken'
samenleving is het
werk van generaties.
Voor de afbraak zijn
enkele jaren van
paars beleid
voldoende.**

kend onder de verantwoordelijkheid van een sociaal-democratische minister van Onderwijs en Wetenschappen wordt het voor jonge mensen moeilijker om toegang te krijgen tot het wetenschappelijk onderwijs. Onbegrijpelijk, tenzij ook hier het liberalisme de dominante stroming binnen paars blijkt te zijn.

Niet minder ben ik in dat opzicht verbaasd over het verschil tussen woorden en daden ten aanzien van het technologiebeleid. Mooie woorden en goede voornemens zijn niet voldoende. Iets meer tempo in concreet beleid is geen overbodige luxe. Investeren in hoogwaardige kennis en investeren in jonge mensen lijkt mij toch bij uitstek een onderwerp, waar de Nederlandse regering de eigen samenleving sterk kan maken in een wereld zonder grenzen.

Vrij baan geven aan de markt is hier onvoldoende.

Wat mij als christen-democraat beweegt is de opdracht van de politiek om de voorwaarden te scheppen waaronder de samenleving zich naar de wezenlijke waarden van de Nederlandse identiteit verder kan ontwikkelen. In vrijheid, recht doende aan geestelijke drijfveren, met evenwichtig respect voor de verschillende inbrengen, en ruimte latend voor de organisatie van gemeenschapszin. In een wereld zonder grenzen zijn landen op zichzelf steeds minder goed in staat om zich van die taak te kwijten. Zij zullen moeten samenwerken. Intensievere samenwerking is nodig om op Europees niveau voor elkaar te krijgen wat landen afzonderlijk niet goed meer tot stand te brengen: het scheppen van de voorwaarden waaronder identiteit zich kan ontplooiën.

Europese integratie

Het opgaan van kleinere staatkundige eenheden in een groter verband gaat niet zonder slag of stoot. Dat gold ook voor het Friesland van de late Middeleeuwen, een land van vrije boeren, die niet of nauwelijks onderworpen waren aan een hoger gezag. Ze hadden liever een terp voor zichzelf alleen, dan een dijk voor iedereen. Hooguit kwam de bisschop van Utrecht eens in de vier jaar op bezoek om wat gelden te innen. 'Vrij, Vriesck, zonder schatting ende excijs' was de slagzin van de Friezen. Pas in 1524 wist Karel V Friesland voor de Nederlanden te veroveren. Sindsdien groeide Friesland mee met de Nederlandse identiteit, al sprak en sprekt men er zijn eigen taal. Lange tijd waren ook de Zeven Provinciën een los verband, dat steeds minder in

staat bleek overleefd te blijven in een internationale omgeving. Het waren de Fransen die in 1795 eindelijk de noodzakelijke eenheid forceerden. De Republiek der Nederlanden was 'een krakende wagen, waarvan eerst in 1795 de assen braken', zoals de historicus L.J. Rogier het eens beschreef.

Voor het Europa van vandaag is de situatie niet minder kritiek. Van de krakende wagen 'Europa' zijn de assen meermalen gebroken. In 1914, in 1940. Supermachten namen Europa onder curatele, omdat het zijn eigen zaken niet kon regelen en de wereld had meegeleefd in twee wereldoorlogen. "Dat nooit weer", zeiden de initiatiefnemers van Europese eenwording. En zo begon een langzaam proces dat heeft geleid tot het Verdrag van Maastricht en de Intergouvernementele Conferentie die nu aan de gang is. Vrede, verzoening en verstrengeling van de Europese samenlevingen stonden en staan centraal in dat proces. Het scheppen van de politieke, economische en eventuele andere voorwaarden die nodig zijn om mensen – in vrijheid en recht doend aan wat hen ten diepste beweegt – van dienst te zijn. '*Haec libertatis ergo*'. '*Haec religionis ergo*'.

De krakende wagen van de EU is incapabel om een eenduidig en effectief antwoord te geven op de grote veiligheidsvragen in haar eigen naaste omgeving. Zoals de zaken nu lopen is de Unie niet in staat de landen van Midden- en Oost-Europa die zich daarvoor kwalificeren op te nemen in haar gelederen. Zoals de besluitvorming nu werkt, weet de Unie geen vertrouwen te wekken bij haar inwoners en doet zij geen recht aan de democratische waardigheid van de burgers. Als Europa geen vooruitgang boekt, zo waar-schuwde de voormalige Amerikaanse

veiligheidsadviseur Zbigniew Brzezinski al, zal het dezelfde geopolitieke problemen veroorzaken die Europa eerder deze eeuw al hebben aangetast. Naast de nieuwe problemen die het zal oproepen.

De zorg om Europa betreft ook de inhoud van het Europese integratieproces. Wat is de Europese identiteit, de ziel, het wezenskenmerk waar Europa haar innerlijke weerbaarheid aan kan ontleen? Is die anders dan, bedreigend voor, de Nederlandse?

Het joods-christelijke geloof, met zijn gehechtheid aan eerbied voor het leven en de waarde van de menselijke persoon, is de grondslag van de gemeenschappelijke Europese beschaving. Ook de antieke cultuur en het moderne humanisme hebben essentiële bijdragen geleverd. De waardigheid van de mens als verantwoordelijke persoon is de kern van de Europese identiteit. De mens, die drager is van rechten en vrijheden. En die daartoe aanspraak mag maken op zekere materiële basisvoorwaarden. De mens, die de vrijheid toekomt om samen met anderen te vieren, te genieten, te bouwen, zich in te zetten voor zijn of haar medemens en voor de integriteit van de schepping, waar hij of zij deel van uitmaakt.

Het onderscheid in verantwoordelijkheden tussen kerk en staat was in de Europese geschiedenis een belangrijke eerste stap in die ontwikkeling. Een stap gevolgd door verdere uitwerkingen van eigen verantwoordelijkheid voor de wetenschap, de economie, de sociale actie, de meningsvorming. Om het de mens mogelijk te maken te beantwoor-

den aan die waardigheid, zijn in de beste Europese tradities zware eisen gesteld aan de staat: de heerschappij van het recht, de scheiding der machten, het respect voor de mensenrechten, de beginselen van de democratie, de garantie van sociale en ecologische maatstaven binnen de ontwikkeling van de economie.

Deze wezenskenmerken van de Europese identiteit moeten niet als een verdienste worden beschouwd, maar als een opdracht. Een opdracht, waaraan menselijke constructies zoals de

ationale staat, maar ook de EU, ondergeschikt zijn. Een opdracht, waarmee het bereikte voortdurend onder kritiek gesteld kan worden. Een opdracht, die een veel breder terrein bestrijkt dan politieke en economische integratie alleen. De vorm die de EU na afloop van de Intergouvernementele Conferentie krijgt, moet beantwoorden aan dit inhoudelijke kenmerk van de Europese traditie. De EU moet haar burgers, hun rechten en verantwoordelijkheden, hun waarden en belangen, ten volle serieus nemen.

De burgers van Europa zijn méér dan consumenten, die met de voorlichtingsproducten waarin Europa 'verkocht' wordt, over de streep getrokken kunnen worden. De burgers van Europa willen méér dan produceren en consumeren op een vrije Europese binnenmarkt. De burgers van Europa willen méér dan besluitvorming die zich verliest in de vraag of vrachtwagenchauffeurs al of geen bril mogen dragen. De burgers willen méér veiligheid dan nu geboden wordt, nu de politie moet stoppen bij de grens, waar de crimineel geen oponthoud ondervindt.

**De waardigheid van
de mens als
verantwoordelijke
persoon is de kern
van de Europese
identiteit.**

Recht doen aan de waardigheid van de burgers in Europa; het ligt zo voor de hand in de Europese traditie. Recht doen aan democratisch burgerschap roept om een manier van besluitvorming in Europa die voor burgers inzichtelijk is, zodat zij kunnen zien wie waarvoor verantwoordelijk is. Recht doen aan democratisch burgerschap vraagt om betrouwbaar en effectief overheidsbeleid, ook op Europees niveau. Liefst wel meer als gemeenschap dan als losse samenwerking tussen lidstaten. Recht doen aan democratisch burgerschap betekent dat de inbreng van de Europese kiezer zwaarder moet tellen dan die van de regeringen van de grote mogendheden.

Alom wordt betwijfeld of de Intergouvernementele Conferentie wel tot de noodzakelijke resultaten zal leiden. Regeringen dekken zich alvast in en hoeden zich ervoor al te weidse perspectieven te schilderen van een verenigd federaal Europa. Aan de andere kant zijn het nog steeds nationale regeringen, waar de noodzakelijke impulsen vandaan moeten komen om het integratieproces verder te brengen. Als zij dat nalaten zullen de noodzakelijke fundamentele hervormingen zeker niet van de grond komen. De Nederlandse regering zou tot de meest actieve voorvechters van een versterkte Europese integratie moeten horen, die beantwoordt aan de waarden die aan de Europese beschaving ten grondslag liggen.

Nederlandse identiteit in een verenigd Europa

Mensen in Europa zijn meer dan kiezers en meer dan consumenten. Zij komen tot maatschappelijke betrokkenheid vanuit en binnen kringen waarin zij zich thuis weten. Dat begint in klei-

nere kring, maar omvat ook de nationale identiteit. De EU is er niet om die identiteit te doen vervagen. De EU is aanvullend, 'subsidiar', waar nationale regeringen onvoldoende effectief zijn geworden. De EU is nodig om de voorwaarden te scheppen waarbinnen de dynamiek en de kracht van de veelkleurige cultuur en identiteit binnen de lidstaten verder ontwikkeld kunnen worden.

Het is aan de creatieve dialoog tussen onze vroegere premier, Ruud Lubbers, en onze vroegere voorzitter van de Europese Commissie, Jacques Delors, te danken dat het subsidiariteitsbeginsel in Europa zijn intree heeft gedaan. Dat begrip, zoals het in Europa gehanteerd wordt, verdient nadere uitwerking. Gebruikelijk is de uitleg dat het subsidiariteitsbeginsel slaat op de vraag welke bevoegdheden op lokaal, welke op nationaal en welke op Europees niveau thuishoren, alnaargelang de schaal waarop bepaalde vraagstukken zich aandienen. Het milieu bijvoorbeeld kan alleen maar effectief beschermd worden door Europese afspraken, op hetzelfde niveau als dat van de Europese markt.

Maar er is nog een dimensie aan het oorspronkelijke subsidiariteitsbeginsel. Het wil ook laten zien dat bepaalde verantwoordelijkheden op de eerste plaats door burgers en hun maatschappelijke organisaties behartigd kunnen worden. In dat opzicht verwijst het naar de 'betrokken' samenleving, de 'civil society'. De opbouw van een 'betrokken' samenleving in Nederland zou een belangrijke aanvulling krijgen wanneer ook op Europees niveau maatschappelijke groeperingen, zoals vakbonden, consumentenorganisaties, milieugroepen, kerken zich sterker zouden weten te bundelen. Dat opbouwproces is al

aan de gang en verdient steun en erkenning van regeringen, zowel nationaal als Europees. Daarmee organiseren burgers hun vrijheid en diepste overtuiging ook in gemeenschappelijk Europees verband. Zo ontstaat een maatschappelijk draagvlak dat pas echt de burger dichterbij Europa en Europa dichterbij de burger brengt.

Het zal misschien de enige manier zijn om de huidige scepsis in het Europese integratieproces te doorbreken. Opheffing van de scheidende werking van de binnengrenzen zal leiden tot intensievere maatschappelijke contacten tussen Europese burgers en hun organisaties over de grenzen. Als regeringen niet in staat zijn op Europees niveau in gemeenschappelijkheid de grote vraagstukken aan te pakken zal de samenleving het zelf doen. Ik juich dat toe en vind dat het steun verdient. Zo kan van onderop een Europees wij-denken groeien, een Europese publieke opinie, een Europese samenleving. Zij zijn op den duur onmisbaar voor een hechtere, effectievere en meer democratische structuur van de EU.

Conclusie

Geleidelijk is een Nederlandse identiteit gegroeid, die gekenmerkt wordt door gehechtheid aan vrijheid en aan levensovertuiging, door een houding van het respecteren en tolereren van anderen op basis van pariteit, en door gemeenschapszin en betrokkenheid, een *civil society*. Zorg voor de instandhouding van die identiteit moet niet gericht worden op de uiterlijke kenmerken ervan, maar op de inhoud. De identiteit van Europa wordt gekenmerkt door het serieus nemen van de burger als vrij en verantwoordelijk persoon; door het aanleggen van hoge maatstaven als de beginselen van de

rechtsstaat, respect voor de mensenrechten en democratie. Als de EU meer aan haar eigen identiteit beantwoordt, ondersteunt zij de Nederlandse identiteit. Niet om haar te vervangen, maar als aanvulling, subsidiair.

De EU is onmisbaar om de voorwaarden te scheppen waarbinnen de dynamiek en de kracht van de identiteit van de lidstaten verder ontwikkeld kunnen worden. Intensieve internationale samenwerking is nodig om met elkaar tot stand te brengen wat landen afzonderlijk niet meer kunnen. Dat geldt niet alleen voor regeringen. Ik pleit ook voor de opbouw van een *civil society* door heel Europa heen. Een Europees wij-gevoel is een noodzakelijke basis voor een hechtere, effectievere en democratischere structuur van de EU.

Wie zich zorgen maakt over de Nederlandse identiteit in het licht van de Europese eenwording, moet het risico van ondermijning van binnenuit niet veronachtzamen. Een ondermijnende werking die bijvoorbeeld uitgaat van het vrij baan geven aan de markt. Europa kan veeleer een ondersteuning zijn van en een aanvulling op de inhoudelijke kenmerken van de Nederlandse identiteit. Vrijheid, geloof en levensbeschouwing, pariteit en gemeenschapszin bloeien niet in isolement en afsluiting. Open grenzen hebben de Nederlandse identiteit in de geschiedenis juist gevormd en niet geschaad. Dat kan zo blijven, mits de politiek niet afbreekt wat in generaties is opgebouwd: een samenleving van betrokken mensen. De Vermeertoonstelling heeft ons weer een 'doorkijkje' gegeven op een aantal kenmerken van de Nederlandse identiteit. Ik heb getracht mijn eigen doorkijkje te schilderen. Het is aan de politiek om de nodige voorwaarden te scheppen. Het is aan de landgenoten

van Vermeer om, gedreven door vrijheidszin en diepste overtuiging, verder te bouwen aan hun 'betrokken' samenleving. Dichtbij, nationaal en Europees.

Drs. E. Heerma is voorzitter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer

Literatuur

Michel Albert, *Kapitalisme contra Kapitalisme*, Amsterdam/Antwerpen 1992.

Het buitenlands beleid beschouwd en beoordeeld: de CDA-prioriteiten, uitg. Commissie Buitenland van het CDA, Den Haag 1995.

Zbigniew Brzezinski, *Out of Control, Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*, New York 1993.

J.P.H. Donner (rapporteur), *Europa, wat nu?* uitg. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Den Haag 1995.

E.M.H. Hirsch Ballin, *Wereldburgers: personen in het internationale recht. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in het internationale recht aan de Katholieke Universiteit Brabant op vrijdag 3 maart 1995*, Zwolle 1995.

J. Huizinga, 'How Holland became a Nation', *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag 1975) 1-16.

Koen Koch en Paul Scheffer (red.), *Het nut van Nederland, Opstellen over soevereiniteit en identiteit*, Amsterdam 1996.

L.J. Rogier, 'Proeftuin der pariteit', *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag 1975) 34-46.

P.G.C. van Schie, *Nationaal belang, Over de bruikbaarheid van het begrip voor een libe-*

raal buitenlands beleid, uitg. Prof. mr. B.M. Teldersstichting, Den Haag 1996.

Verzoening: gave van God - bron van nieuw leven. Werktekst ter voorbereiding van de Tweede Oecumenische Assemblee in 1997 te Graz, Conferentie van Europese Kerken en de Raad van Europese Bisschoppenconferenties, uitg. Secretariaat RK Kerkgenootschap, Utrecht 1995.

Waarheid en waardigheid, civil society en samenwerking in Europa, uitg. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Den Haag 1996.